

ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

2

«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»

1958

КОНСУЛЬТАЦІЯ

Як усувати мовні недоліки дітей

Л. ПРОКОЛІЄНКО,

кандидат педагогічних наук

Розвиток мови дитини, своєчасне і правильне оволодіння нею вимовою всіх звуків рідної мови приносить радість батькам, а також і самим дітям. Почуття невимовної гордості і великого задоволення переживають батьки, коли їх донька чи син прочитає виразно, красиво вірша, розповідь казки, перекаже зміст прочитаного оповідання, баченого кінофільму, коли вони правильно вимовляють всі звуки, всі слова.

Спостереження за мовою дітей показують, що правильне оволодіння ними звуковою системою мови має велике значення для всього психічного розвитку дітей і є тією основою, на якій будується складна багатогранна будівля процесу мовлення. Дитина навчається говорити, наслідуючи мову дорослих. Вже співаючи колискову пісню, таку ніжну, ласкаву, повну любові і турботи, мати створює ґрунт для сприймання і засвоєння дитиною звукової сторони мови. Слухаючи таку пісню один, два, декілька разів, дитина навчається і сама розуміти значення окремих слів, речень, розуміє адресовану до неї мову. Заохочуючи далі прояви дитячого мовлення запитаннями: «Як мурчить киця?», «Як співає півник?», «Як гуде машина?» і т. ін., батьки створюють ситуацію спілкування за допомогою мови і таким чином примушують дитину активно включатись в мовний процес. Дитина починає говорити. Але не завжди цей процес проходить рівно без будь-яких ускладнень. На жаль, у частини дітей 5—6 років мають місце різноманітні відхилення від усталених норм звуковимови, які глибоко турбують батьків, завдають їм багато неприємностей, серйозних переживань. Це їй не безпідставно.

Недоліки вимови негативно впливають на весь процес формування і розвитку психіки дитини, на формування її волі і характеру, на формування особистості в цілому. Дитина з дефектами вимови почуває себе невпевнено, стає замкнутою, мовчазною, вразливою. Неправильна вимова нерідко впливає на грамотність дітей і стає причиною орфографічних помилок, коли така дитина починає вчитись у школі. У дитини з недоліками вимови, як правило,

обмежена мовна практика, яка нерідко приводить до затримки інтелектуального розвитку її. А як боляче реагує дитина на глузування товаришів з приводу її мови!

Всьому цьому можна порівняно легко запобігти, якщо вже в дошкільному віці в сім'ї ретельно слідкувати за розвитком мови дитини, вміло керувати і направляти його, уважно і тактовно виправляти мовні недоліки. Багато дефектів вимови у дітей значно легше попередити, легше запобігти, ніж потім усувати. Велику роль в цьому і повинні відіграти батьки, які є першими керівниками і наставниками в розвитку дитячої мови.

Серед дошкільників і молодших школярів досить поширеним недоліком вимови є косноязычність. Сутність цього недоліку полягає в тому, що діти не вимовляють, перекручують вимову окремих звуків, замінюють одні звуки іншими, пропускають звуки, слова вимовляють неясно, гугняво. Найбільш поширеними формами косноязыччя у дітей 5—6 років є шелелявість і картавість, а також заміна одного звука іншими, наприклад, звука *р* звуком *л* (*сріп* — замість *стіл*), звука *л* звуком *в* (*пішва* — замість *пішла*), звуків *к*, *х* звуком *т* (*тата* — замість *хата*) і т. ін. Чому ж бувають у дітей такі недоліки вимови? Вони зумовлюються цілим рядом причин.

Вимовляння дитиною окремих звуків або слів є складний процес, в якому взаємодіють декілька органів чуття, зокрема, слуховий, зоровий та руховий. Порушення в діяльності органів чуття і є причиною недоліків вимови.

Особливо часто недоліки вимови у дітей виникають при порушенні слухового сприймання. В дитячому віці ще не зміцнілий орган слуху дитини дуже легко може руйнуватись під впливом різних інфекційних захворювань, таких як кір, грип, шарлатина, менінгіт, а також під впливом механічних пошкоджень, сильних звукових подразнень — гудків паровозів, шумів, голосних музичних вправ і ін. Відхилення від норми в діяльності органів слуху утруднює диференціацію дитиною близьких за звучанням звуків, наприклад, *с* і *з*, *т* і *д*, *б* і *п*, *ж* і *з*. Для дітей з

недоліками в слуховому сприйманні слово *жук* звучить як *зук*, *пуди* як *бити*, *коза* як *коса*, а звідти і неправильне вживання слова. Тому батькам треба знати, що такі явища, як заміна окремих звуків, нечітка вимова взагалі, можуть бути результатом розладу слухового сприймання. Але тут мова йде не про повну глухоту, а про порушення фонематичного слуху, тобто сприймання і розрізнення близьких за звучанням звуків.

Батьки Наталочки К. скаржаться на неправильну вимову дівчиною звуків *з* і *п* (заміна *з* — *с*, *п* — *б*). Вона говорить *сошит* замість *зошит*, *суб* замість *зуб*, *барта* замість *парта*, *балити* замість *палити* і ін. В розмові з матір'ю з'ясувалось, що дівчинка в 4 роки тяжко хворіла шкарлатиною і після хвороби почала говорити поволі, говорила мало, в її мові з'явилися ці недоліки вимови. Всі намагання батьків виправити мовні недоліки Наташі в такий спосіб «Говори не *сошит*, а *зошит*, не *барта*, а *парта*» не давали позитивних наслідків. Це їх примусило звернутись до спеціаліста-логопеда. При обстеженні мови дівчинки з'ясувалось, що у неї «фонематична глухота», для неї ці звуки звучать однаково.

Знаючи причину неправильної вимови, батьки можуть забезпечити сприятливі умови для слухового сприймання дитини, застосувати для посилення гостроти слуху ряд педагогічних прийомів. Одним з них є систематичне проведення бесід, цікавих розповідей, читання книжок, стимулювання дітей переказувати прочитане. Для цього дитину на перших порах треба садовити поближе до співрозмовника, говорити з нею поволі, чітко і спокійно, вимовляти кожне слово, а в разі потреби повторити сказане декілька разів, особливо слова з тими звуками, які вона вимовляє невірно.

Зважаючи на те, що діти 5—8 років особливо люблять гратись, можна використовувати для удосконалення їх слухових відчуттів різні ігри, зокрема лото-картинки, в якому треба підібрати картинки парно з тими звуками, які вимовляють неправильно, наприклад: *сук*—*жук*, *п'є*—*б'є*, *шар*—*жар*, *рак*—*лак* і ін.

Позитивно впливає на розвиток фонематичного слуху проведення батьками або старшими в сім'ї вправ та ігор, які вимагають посилення слухової уваги. В сімейних умовах такі ігри можна легко організувати. Одна з них може бути така. Дитину повертають до того, хто говорить, спиною або зав'язують очі. В цей час хтось із дітей чи батьків тихо промовляє слово або коротеньке речення, в яких є важкі для акустичного розрізнення звуку. Дитина повинна повторити почуте слово, чи показати названий предмет, або зробити відповідну дію. І так декілька разів. Такі вправи примушують дитину прислуховуватись, вправляють в слуховому сприйманні.

Щоб робота над вдосконаленням слуху була максимально ефективною, треба виховати у дитини бажання самій позбутись недоліку вимови, треба, щоб дитина не

була пасивною. Робити це треба тактовно, вміло. Спочатку їй треба запропонувати вслухуватися в свою мову і в мову інших, поставивши їй ряд запитань: «Як ти сказав це слово?», «Чи вірно говорить твоя сестричка?», «Хто в грі неправильно вимовив звук?», а потім самій повторити все сказане, примусити її розібратись в тих помилках вимови, які тут мали місце.

Часто недоліки вимови у дітей викликаються недосконалістю діяльності артикуляційного апарата.

Діти цього віку з особливими труднощами оволодівають вимовою складних за артикуляцією звуків *с*, *з*, *щ*, *ж*, *ш*, *ч*, *л*, *р*. У вимові цих звуків бере участь велика кількість м'язових груп. Щоб проказати їх, дитині доводиться проробити складну роботу по координації досить тонких рухів губ, язика, голосових зв'язків, навчитись регулювати своє дихання. Важко координувати ці рухи тоді, коли є відхилення в будові мовних органів такого характеру, як потовщений малорухливий язик, неправильна будова шелепів і піднебіння (надто високе чи надто низьке), скошені або рідкі зуби, роздвоєння верхньої чи нижньої губи і ін. До недоліків, які викликаються такими причинами, відноситься заміна звука *л* звуком *в* (*лампа*—*вампа*), заміна *р* звуком *л* (*рак*—*лак*)—міжзубний сигматиз (коли язик при вимові свистячих і шиплячих звуків знаходиться між зубами (*школа*—*сскола*, *жук*—*ззук*) і ін.

Названі вище дефекти вимови, якщо не зовсім, то частково, можуть бути усунені батьками шляхом організації спеціальних занять з дітьми. Батько чи мати перш за все на власній вимові повинні показати, як правильно вимовляти звук, в вимові якого є недолік. Переконавшись в тому, що дитина усвідомила положення окремих органів мовного апарата, уявляє його, треба проводити з нею в ігровій формі ритмічні вправи, які розвивають вміння регулювати артикуляційні рухи. Такими вправами можуть бути різноманітні ігри на звуконаслідування. Так, для виправлення вимови звука *ш* можна запропонувати дитині наслідувати шум поїзда (*ш-ш-ш*) або шум лісу (*шу-шу-шу*); для звука *ж* і *з*—дзиччання комах (*ж-ж-ж*, *дз-зи-зи*); для звука *с* можна імітувати сичання змії (*с-с-с*), а для вимови звука *р* відтворити окрик кучера (*тпруу*), гру барабана або стрільбу з кулемета (*тра-та-та*, *тра-та-та*) і ін. Таким багаторазовим вимовлянням слів з даним звуком дитина поступово і навчиться вірно вимовляти звук. Дітей з малорозвиненим артикуляційним апаратом доцільно заохочувати здувати легкі предмети, наприклад, здувати з долоні папірці, пушинки, піддувати паперові кораблики, які плавають на воді, пускати мильні пузири, здувати кульбабу.

Всім дітям, які мають мовні недоліки, корисно давати розглядати і називати картинки лото з намальованими тваринами, квітами, овочами, фруктами, речами, шкільним приладдям, підібраним в такий спосіб, щоб потрібний звук стояв на початку, в

середині або в кінці слова чи складу (наприклад — *гарбуз, огірок, редька, трактор, кукурудза*). Можна запропонувати дитині знайти на картинці предмети, які починаються на той чи інший звук (на *з, с, р, л* і ін.). Для виправлення в правильній вимові можна використати дитячі пісеньки, віршики, лічилочки, скоромовки.

На формування правильної вимови у дітей особливо впливає мова дорослих. Діти наслідують мову батьків і особливо старших братів і сестер. Тому їх мова повинна бути максимально правильною, позбавленою будь-яких нечіткостей: дитина повинна мати хороший взірць для наслідування. Легко важне ставлення старших до своєї вимови, перекручення слів, окремих звуків — нерідко є ще однією з причин неправильної вимови дітей.

Старший брат Віри (учень 4 кл.) не вимовляє звуків *с, ш* і *р*. Батьки не примушували його позбутися цих мовних недоліків. Постійне спілкування з братом негативно вплинуло на розвиток мови дівчинки. Гаряче люблячи свого брата, копіюючи його в усьому, дівчинка почала наслідувати його і у вимові. В результаті в 6 років Віра почала говорити ряд звуків невірно (як Славик), хоч в 4 роки ці звуки вона вимовляла правильно. В таких випадках треба вже провадити спеціальну роботу, щоб усунути цей дефект вимови у Віри.

В сімейних обставинах, виправляючи вимову дитини, треба викликати в неї інтерес до роботи над вдосконаленням своєї вимови. Не бажано починати з дитиною розмову з паралізуючої її відвертої страхітливої бесіди про шкodu, яку може завдати їй неправильна вимова, не говорити нудно, дуже серйозно про роль і значення мови в розвитку людини. Цим можна налякати дитину, викликати в неї сильні переживання, які в результаті можуть тільки ускладнити справу. Навпаки, батьки повинні лагідно, авторитетно, без особливого акцентування уваги на неповноцінності розвитку мови дитини довести їй доцільність занять з мови. У дітей недоліки вимови пов'язані ще й з віковими особливостями, вони є результатом недосконалості розвитку мовного апарата. Тому не обов'язково прагнути, щоб дитина багато думала і боляче переживала свій мовний недолік.

Виправлення вимови п'яти-восьмиліток найкраще провадити в процесі різноманітних ігор, коли діти не помічають, що вони працюють над своєю вимовою. Для цієї мети легко пристосувати популярну дитячу гру «Хто більше?» Діти кидають кульку на ігрову дошку з цифрами, і яке вийде число, стільки разів повторюють чи придумують слово з дефектним звуком. Можна використати також «Зоологічне лого», даючи дітям завдання знайти всіх тварин, назви яких починаються на *с, ш, р, з, ж* і інші звуки. Молодшим школярам можна ще запропонувати розділити слова-назви тварин на групи, де потрібний звук стоїть на початку, в середині чи в кінці слова.

Негативно впливає на розвиток дитячої мови наслідування батьками їх вимови, коли вони починають сюсюкати, белькотати з дітьми, підроблятися під їх вимову. На жаль, зустрічаються ще такі батьки, які говорять, наприклад, «Сясенька хоче їстаньки» або «Доценька, дай люоеньку поцілювати» і ін. Наш видатний педагог і психолог К. Д. Ушинський різко засуджував такі безвідповідальні прояви батьківської любові, які, «підробляючись під мову дитини, гальмують її розумовий розвиток».

Названі вище заходи керівництва мовою косноязычних дітей безперечно принесуть користь.

Другою досить поширеною формою порушення мови дитини є заїкання. Що ж таке заїкання? Заїкання — це такий недолік вимови, при якому порушується плавність, темп і ритм мови в результаті мимовільних скорочень м'язів мовного апарата. В основі заїкання лежить порушення діяльності центральної нервової системи. Викликається воно різними причинами: найчастіше тяжкими інфекційними захворюваннями (коклюш, дифтерія), психічними травмами (переляк, надмірна радість і ін.), а також може бути результатом несприятливих умов фізичного виховання. Неправильне фізичне виховання може привести до послаблення стану здоров'я дитини, зокрема її нервової системи. Причиною заїкання може бути також неправильне мовне виховання дитини в сім'ї, коли батьки заохочують надмірну балакучість дітей 4—5—6 років, перевантажують їх непосильними мовними завданнями, зловживають показом «розумових здібностей», «надзвичайної пам'яті» дітей, примушуючи їх розказувати знайомим великі вірші, казки, уривки з оповідань.

Як же допомогти дитині позбутись цього недоліку вимови?

Перш за все для дітей, що заїкаються, треба створити такі умови життя, щоб вони не ускладнювали цього недоліку вимови, а, навпаки, сприяли його усуненню. Це перш за все суворе встановлений, правильно організований режим для дитини, складовими моментами якого повинні бути правильне чергування навчання (або гри) і відпочинку дитини, нормальний, своєчасний і тривалий сон, включення в ігрову діяльність ритмічних фізкультурних вправ, ручна праця і музикальні заняття та співи, взагалі такі види діяльності, які вимагають чіткої координації рухів і дихання.

Одним із заходів, який сприяє усуненню заїкання, є тимчасова ізоляція дитини з великого дитячого колективу. Не бажано, щоб дитина, яка заїкається, знаходилась у великому колективі, який збудливо діє на неї. Це шкідливо і для самої дитини, а також для інших дітей. Для дітей-заїк на короткий відрізок часу треба створити «режим мовчання», намагаючись так організувати їх діяльність, щоб вони менше говорили, не говорили голосно.

Таких дітей треба дбайливо оберігати

від різних нагадувань чи акцентування уваги на їх мовних недоліках, треба уникати в присутності дітей розповідати іншим про їх мовні недоліки. Краще, щоб такі діти взагалі не чули слова «заїка». Розмовляти з такою дитиною треба повільно, уважно і від неї вимагати, щоб говорила повільно. Батьки або старші діти в сім'ї повинні дуже тактовно припинити розмову з дитиною, коли вона в даний момент не може перебороти спазм мовних органів, ні в якому разі не роблячи неприємної гримаси чи висловлюючи будь-яку негативну репліку. Така дитина ні в чому не повинна відчувати своєї вади ні вдома, ні в школі. Як відомо, такі діти досить боляче переживають з приводу недоліку вимови, вони стають замкнутими, втрачають інтерес до всього оточуючого їх, не приймають участі в дитячих святах, у них обмежене коло друзів, у дворі їх нерідко дражнять «заїка». Від цього треба дитину відгородити, розповідати як їй самій, так і її одноліткам, що це тимчасове явище і воно з віком пройде.

Владку 6 років. Після коклюшу він почав заїкатися. Над мовою хлопчика часто підсміювались старші брати, іноді вони грубо покрикували на нього «не прикидайся, говори правильно», «не хочеш говорити, як всі люди». У дворі сусідські діти не раз передражнювали його, самі говорили заїкаючись. Все це привело до того, що хлопчик багато пережив, перестав їсти, подовгу плакав вночі; не говорив з братами. Такий нервовий стан ще більше ускладнив недолік вимови — говорити йому стало важче, заїкання прогресувало. Поводив себе Владик так протягом місяця, а батьки не надали цьому великого значення, вони не вбачали нічого незвичного в його поведінці. І ось до них зайшла приятелька, яка давно не бачила Владика, не говорила з ним. Вона зразу ж помітила такий негативізм хлопчика, його лякливість і звернула увагу батьків на цей факт. Після значних зусиль, дуже тактовно, обережно, обхідними розмовами батькам вдалося встановити справжню причину такого стану. І лише оточивши хлопчика увагою в сім'ї, ніжністю, турботою, вдалось вирівняти поведінку його, зменшити «страх мови». В сім'ї таку дитину треба рідше примушувати займатись спеціальною мовною роботою, але намагаться активізувати її мову в інших видах діяльності — в малюванні, в ліпленні, в спортивних заняттях. Коли дитина малює, ліпить, треба її попросити розповісти, що вона зробила, з якого матеріалу, кому вона подарує цю іграшку чи малюнок. Це активізує її мову, тренує в правильному мовленні. Обов'язково треба примушувати таких дітей вдома співати вголос. Спів розвивають органи дихання дитини, регулюють мовне дихання. Дитину, яка заїкається, треба привчати говорити на перших порах з вдиху або з голосного звука, тобто додавати до слова, наприклад, звук *a, o* і ін., поступово відучуючи її, коли мова покращиться. Дуже корисно для таких дітей спільне читання з батьками віршів,

пісень, яке регулюється відстукуванням руки чи олівця. Кожний удар повинен означати паузу, вдих. Наприклад:

1. Скоро я піду до школи (пауза). 2. От зберуть врожай із поля (пауза). 3. Повежуть на трудовні (пауза). 4. Значить в школу час мені (пауза).

Дуже корисно використати в сімейних умовах різноманітні картинки, пропонуючи дітям переказувати зміст або відповідати на запитання, даючи повну відповідь. При важких формах заїкання доцільно пропонувати дітям певний час говорити пошепки. Говорячи так, вони майже перестають заїкатися, а потім привчати їх говорити вголос, не послішаючи.

Для дітей, які заїкаються, треба створити умови, які б сприяли частішому відпочинку нервової системи дитини. Це можливо при правильному чергуванні дитячого дозвілля і занять.

Льоня зараз учень 2 класу, з п'яти років почав заїкатися після сильного нервового потрясіння (автомобільна аварія). Льоня виховується в культурній сім'ї. У його батьків цілком природне прагнення дати синові всебічне виховання. Крім шкільних занять, хлопчик відвідує музичну школу, або гурток з англійської мови в будинку вчених, або відвідує заняття конькобіжної секції. Таким чином, хлопчик майже 8 годин знаходиться в рухливому, гомінкому дитячому колективі. Чи не забагато це для восьмирічного хлопця, з надто збудливою нервовою системою? Хлопчик не тільки не може позбутися свого мовного недоліку, а, навпаки, ускладнює його. Він став роздратованим, неуважним, набагато гірше почав говорити, гірше вчитись, як відмічає його вчителька.

Батькам треба знати, що «захоплення» всебічним розвитком саме таких дітей шкідливе для їх здоров'я, воно ускладнює їх мовні недоліки. В сім'ї, де є така дитина, треба подбати про те, щоб її не залякували, не вимагали під загрозою покарання говорити не заїкаючись. Одночасно не можна приділяти дітям великої уваги, потакати їх примхам. Цих дітей треба виховувати дисциплінованими, відповідальними, тому що загальна організованість, зібраність позитивно впливає на виправлення мови.

Дитина з недоліками вимови повинна протягом тривалого часу перебувати на свіжому повітрі, загартовувати свій організм за вказівкою лікаря-педіатра, у неї необхідно створювати бадьорий, піднесений настрій, всіляко намагаючись вивести її із замкнутого, негативістичного стану.

При тяжких формах заїкання треба звертатись до спеціаліста-логопеда. Але робота останнього буде ефективною лише тоді, коли і батьки будуть допомагати дитині, будуть систематично слідкувати за її вимовою.

Перед сім'єю стоїть почесне і відповідальне завдання виховати повноцінну особистість, тому необхідно усувати все те, що заважає вільному спілкуванню дитини з колективом.